

Őairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gnderen Bir Gazelin Hikâyesi

AHMET KARATAŞ

Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi

karatasahmed@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-8469-2996>

Öz

Elazığ ulemasından müderris-müftü Mehmed Kemaleddin Harputi Efendi (1867-1936), Elazığ merkez müftüsüyken 1926'da Atatürk'e suikast teşebbüsünü takip eden olağanüstü günlerde yapılan bir soruşturma sebebiyle Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve müftülüğten azledilerek Samsun'a sürgüne gönderilmiştir. Kemaleddin Efendi'nin bu mahkeme tarafından yargılanmasının sebebi çocuklarına gönderdiği mektuplarda ve evinde bulunan bazı evrakta Tevhîd-i Tedrîsât, halifelîğın kaldırılması, şapka inkılabı gibi Cumhuriyet Hükümeti'nin bazı uygulamaları aleyhinde ibarelerin bulunmasıdır. Oğlu Abdülhamid'e gönderdiği bir mektubunda yer verdiği hilafet lehindeki gazeli ise dava dosyasının karara tesir eden en kuvvetli delili sayılmıştır. "Olalı" redifli bu gazel Hersekli Arif Hikmet Bey'in bir gazeline naziredir. Bu makalede Kemaleddin Efendi'yi mahkemeye sürükleyen süreç ele alınmış, sorgu ve savunmadaki ifadelerinden hareketle söz konusu gazeli yazmasının sebepleri ana kaynaklara ve Şark İstiklal Mahkemesi arşivindeki belgelere müracaat edilmek suretiyle belirlenmiş ve şiir kısaca açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Kemaleddin Harputi, Ömer Naîmî, Abdülhamid Efendigil, Hersekli Arif Hikmet, Şark İstiklal Mahkemesi, Hilafet, Gazel

Abstract

The Story of a Poem that Sent Its Poet to Exile

In 1926, following the assassination attempt on Atatürk, Mehmed Kemaleddin Kharputi (1867-1936), mufti of Elazığ, was subjected to a trial, dismissed from his official post (mufti) and exiled to Samsun. He was convicted by the Eastern Independence Tribunal (Şark İstiklal Mahkemesi) for letters he sent to his children and for some documents found in his home. In these letters and documents there were statements against some recent events, reforms, and regulations such as the abolition of the caliphate, the hat law, and the closure of madrasas. A ghazal poem Kemaleddin Kharputi composed in support of the caliphate and wrote to his son Abdülhamid in a letter constituted the strongest evidence of the aforementioned verdict. In this article I present the course of events that brought Kemaleddin Kharputi to the Tribunal primarily based on his statements during his defense, and discuss the reasons for writing this poem. Finally, I also briefly explain the poem.

Keywords: Mehmed Kemaleddin Kharputi, Ömer Naimi, Abdülhamid Efendigil, Hersekli Arif Hikmet, Eastern Independence Tribunal, Caliphate, Ghazal Poetry

Giriş

19. ve 20. asır Harput¹ ulemasından Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk El'aziz (Elazığ) Müftüsü Mehmed Kemaleddin Efendi derin ilmi, müderris kimliği ve tasavvufi şahsiyeti ile birlikte bir şairdir. İlmî ve tasavvufi yönü gibi şairliği de dedelerinden tevârüs etmiştir. Kemaleddin Efendi'nin dedesi "Kasîde-i Bürde Şârihi" olarak bilinen Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi'dir (ö.1882); babası ise büyük alim, müderris ve birçok tarikattan icazet almış Abdülhamid Hamdi Efendi'dir (ö.1902). Her ikisinin de Arapça ve Türkçe manzûmeleri bulunmaktadır. 1867'de Harput'ta doğan ve babasının hususi alakasıyla yetişen Kemaleddin Efendi kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, uzun yıllar bu şehrin çeşitli mekteplerinde muallimlik, Harput Kamil Paşa Medresesi ve Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de müderrislik, Harput İmam-Hatib Mektebi'nde hocalık yapmıştır. Onu şehrin reîsü'l-uleması yapan müftülük ise son resmî vazifesidir. Bu vazifeyi 1916-1926 yılları arasında de ruhte etmiştir.

Padişaha ve Meşrutiyet hükûmetlerine samimiyetle bağlı olan Kemaleddin Efendi Sultan II. Abdülhamid ve Vahdeddin'i medheden şiirler yazmış,² ağabeyi Mehmed Said Efendi'nin (ö.1926) Meclis-i Mebûsân'a seçilmesi için çalışmış, saltanata ve hilafet makamına karşı sadakatini her vesileyle dile getirmiştir. Hatta Kuvâ-yı Milliye hareketi ortaya çıkınca tavrını ve tarafını saltanattan yana belirlemiş, Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'nin (ö.1923) 11 Nisan 1920'de neşredilen ve Kuvâ-yı Milliye'yi "Kuvâ-yı Bağıyye" olarak görüp herkesi onlara karşı mücadeleye çağırان fetvasını benimsemiştir. Bu fetvaya karşı Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi, devrin Ankara Müftüsü Mehmed Rifat Efendi [Börekçi] (ö.1941) tarafından 14 Nisan 1920'de yazılan ve uygulanması kaydıyla memleketin bütün vilayet müftülüklerine gönderilen meşhur "Ankara Fetvası"nı ise uygulamamıştır.³ Kaza müftülerine ve halka anlatması için Valilik kanalıyla kendisine verilen bu beş maddelik fetvayı İstanbul'a (Meşihat'e) bağlı bir müftü olduğunu gerekçe göstererek El'aziz Valiliğine iade ettiği gibi bu durumu ayrıca 20 Nisan 1920 tarihli bir yazıyla Meşihat'e bildirmek istemiştir. Ancak yazı

¹ Harput, Elazığ'ın eski yerleşim yeridir. 19. asrın ikinci yarısında şehrin Harput'un önündeki ovaya yayılması ve vilayet merkezinin Ma'mûretu'l-'aziz (El'aziz/1937'den sonra Elazığ) adını alan bu yeni yerleşim sahasına taşınması sonucu 1899'da kazaya, 1926'da nâhiyeye dönüşmüştür. Bugün ise Elazığ'ın merkez mahallelerinden biri konumundadır.

² Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016), ss.93-94.

³ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0003, IM_T12_K067_D610-1_G008_0005.

Sivas'ta muhâberatı ellerinde bulunduran Kuvâ-yı Milliye tarafından geri gönderilmiştir. Kemaleddin Efendi bu yazısında Ankara Fetvası'nın şer'î olmadığını, siyasi meseleleri içerdiğini belirtmiş, şer'î dahi olsa bu tarz mevzulara telgraf gibi haberleşme araçlarıyla fetva verilemeyeceğini vurgulamış ve Ankara Fetvası'nı "yegâne merci'-i 'umûmî" gördüğü "Maķâm-ı Meşîhat ve fetvâhâne-i 'âlî" hukukuna tecavüz saymıştır. Meşîhat'e karşı vazifesini yerine getirmemeyi çocukça bir davranış olarak kabul eden Kemaleddin Efendi, yazısını, oradan gelecek emre göre kendisine bir yol belirleyeceğini söylediği satırlarla tamamlamıştır.⁴ Yine Meşîhat'e göndermek üzere kaleme aldığı 23 Nisan 1920 tarihli bir başka yazısında da aynı mevzuya değinmiş, Ankara'dan bundan sonra da gelmeye devam edeceğini düşündüğü bu "baskı"lara karşı nasıl davranması gerektiğini oraya sormuş, kendi hukukunu muhafaza etmeleri için onlardan yardım istemiştir.⁵ Fakat TBMM'nin açılması, Ankara Hükûmeti'nin Anadolu'da mutlak hakimiyeti sağlayarak İstanbul Hükûmeti'nin atadığı El'aziz Valisi Muharrem Mümtaz Bey'i (ö.1931) derhal görevden alıp, yerine TBMM 1. dönem Hakkari mebusu Mazhar Müfid Bey'i [Kansu] (ö.1948) ataması, padişahın elinin her geçen gün zayıflaması ve nihayet 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasını müteakip Vahdeddin'in 17 Kasım 1922'de yurtdışına çıkması Kemaleddin Efendi'nin de istikametini "resmen" Ankara'ya çevirmesine sebep olmuştur. Kemaleddin Efendi bundan sonraki dönemde Ankara Hükûmeti'nin talimatlarına harfiyyen uymuş, mesela vilayet gazetesi *Ma'mûretu'l-'azîz*'de hükûmete itaat edilmesi gerektiğine dair yazılar yazmış, Tayyâre Cemiyeti'nin El'aziz riyâsetini üstlenmiş, bu cemiyet için köylere gidip para toplamış, insanlara her fırsatta Cumhuriyet'in faziletlerini anlatmış, hatta kızını şehrin savcısı Mehmed Şefik Bey'le [Turhan] (ö.1965) Cumhuriyet'in ilan edildiği gün evlendirmiş, hükûmetin medreseleri İslâm'ı kaldırmak gayesiy-le kapattığına dair dedikodulara karşı bunun iftira olduğunu söylemiş ve "Cumhuriyet Hükûmeti'ne sadakat"ini göstermek amacıyla da bu düşüncesinden yetkilileri haberdar etmiştir.⁶

⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0003.

⁵ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0005.

⁶ Kemaleddin Efendi bu örneklerin büyük bir kısmını Şark İstiklal Mahkemesi'ne sunduğu yazılı müdafaanamesinde vermektedir. Bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no. IM_T12_K091_D831_G028_0008, IM_T12_K091_D831_G028_0009, IM_T12_K091_D831_G028_0010, IM_T12_K091_D831_G028_0011; IM_T12_K091_D830_G014_0005. Ayrıca bkz. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemaleddin Efendi," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2015), s.112.

Kemaleddin Efendi'nin resmî duruşu böyle olmakla birlikte, hususi dünyasında büyük fırtınalar kopmaktadır. Şark İstiklal Mahkemesi'nin bu yılın (2018) başında erişime açılan arşivindeki Kemaleddin Efendi imzalı mektuplara baktığımızda hükûmetin bilhassa dine taalluk eden meselelerdeki uygulamalarına karşı onu oldukça muhtarip, kaygılı ve ümitsiz görmekteyiz. Bir yandan rızık endişesi, öte yandan iş çağına gelmiş çocuklarının istikbâli onu dışarıda her inkılâbın müdâfii yapmaya iterken, ruhunu kaplayan ıztırap kendisini inkıza sevk etmiş ve bütün derdini çocuklarına yazdığı mektuplara dökmeye mecbur bırakmıştır. Kemaleddin Efendi'nin büyük oğlu Ömer Naîmî [Erdem-Efendigil] (ö.1966) istediği okula öğretmen olarak atanamayınca hukuk okumak üzere 1925 Eylülünde Ankara'ya gitmiştir. 1924'te İstanbul'da kısa dönem askerliğini yapan küçük oğlu Abdülhamid [Efendigil] (ö.1983) de askerlik sonrası meslek okulunda okumak üzere ağabeyinin yanına gelmiş ve Ankara'da aynı evde yaşamaya başlamışlardır. Çocuklar bir yandan okurken bir yandan da küçük kademeli de olsa bir memuriyet almanın peşine düşmüşler ve tanıdıklarının yardımıyla bankalıklarda kâtiplik kadrosuna alınmışlardır. Kemaleddin Efendi hem onların gurbet acısını hafifletmek hem de içini dökmek maksadıyla haftada birkaç defa onlara mektup göndermiştir. Yazdığı mektupları muhatabı dışında kimsenin okumadığından emin olduğundan, babası Hacı Abdülhamid Hamdi Efendi'den beri kendi uhdelerinde bulunan Kamil Paşa Medresesi'nin Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu icabı kapatılması, Şapka Kanunu ile sarığın yasaklanması ve şapka takmanın mecburi hale getirilmesi, Ömer Naîmî'nin medrese icazetli olduğu için liseye öğretmen yapılmaması gibi meseleler başta olmak üzere ucu siyasete dokunan birçok hususta onlarla dertleşmiş, El'aziz'deki hadiselerden onları haberdar etmiş ve onlara her seferinde sabır, teenni, amirlerle iyi geçinme, onların tepkisini çekmeme yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. "Sen haklı isen de ne yapalım, şu zamânda mümkün mertebe onlarla mümâşât ve müdârâ [iyi geçinme] elzemdir",⁷ "Her şeyde ihtiyâti hareket muktezâ-yı 'akl u hikmetdir oğlum",⁸ "Zamân ma'lûm ya, ne kânûn ne 'adâlet arayan yokdur. İki meb'ûş bir şey'e teşebbûş etdi mi hemân ne isterlerse oluyor",⁹ "Ahvâl ma'lûm ya... Şimdi cühelâ ve belki dânsiz adamların devridir"¹⁰ gibi cümleleri şikâyet ve teselli tarzını, "Başkası

⁷ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G013_0004.

⁸ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G013_0004.

⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0005.

¹⁰ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0004.

duymasın!",¹¹ "Teşhîr etmeyiniz!"¹² şeklindeki uyarıları da endişesini göstermektedir.

Şarkta bir türlü sağlanamayan sükun, hilafetin ilgasının yol açtığı yeni kargaşalarla büsbütün kaybolmuş, 1925 Şubatında çıkan Şeyh Said isyanı bölgeyi ateş çemberine çevirmiştir. Bunun üzerine hükûmet hızlı ve sert tedbirler almış, 24 Şubat 1925'te aralarında El'aziz, Diyarbekir, Malatya'nın da bulunduğu doğudaki 13 vilayette idâre-i örfiyye (sıkı yönetim) ilan edilmiş, 4 Mart 1925'te Takrîr-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, Ankara ve İsyân Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Osmanlı döneminden beri posta ve telgraflara ara ara uygulanan sansür yeniden devreye girmiş, gelen giden bütün evrak vilayet emrindeki sansür memurları tarafından kontrol edilmeye başlanmış, sakıncalı bulunanlara el konulmuş, icab ediyorsa söz konusu evrakın sahipleri hakkında mahkeme kararıyla tahkikat başlatılmıştır. İşte bu süreçte haftada birkaç defa birbirlerine yolladıkları mektupların bir kısmının adreslerine ulaşmaması Kemaleddin Efendi ve çocuklarının dikkatini çekmiştir. Mektuplara yansıyan bazı ifadeler, bunların başkaları tarafından okunup alıkonulduğu endişesini ortaya koymaktadır. Mesela Kemaleddin Efendi 14 Ocak 1926 tarihli mektubunda çocukların kendisinden mektup alamadıkları yönündeki şikâyetine,

Fesübhânallâh! Ta'accüb etdim! Hafta yokdur ki iki hattâ üç mufaşşal mektûb yazmayayım! Münderecâtı zâten 'â'ile mektûbı olduğundan siziñ bizim aĥvâlimizden ve ĥânemize 'â'id çocuklarıñızla vâlideleri arasında cereyân eden 'âdî kelimât ve leţâ'ifden ve beldemiziñ yerli ĥavâdiş-i mütenevvi'asından 'ibâretdir. Meşelâ oĥluñuz dört beş yaşında olan Es'ad Efendi¹³ annesine böyle demiş şöyle cevâb almış... Şu hâlde hiç bir fikir ve maĥşada mebnî olmayıp mücerred ĥurbetde sizi te'nîs ve işĥâl için yazılagelen bu mişillü mevâdd-ı mütenevvi'anıñ dâ'î-i şübhe olup da mektûblarıñ bi'l-küllîye imĥâsını intâc edeceğine ihtimâl veremem. Haydi o mişillü 'âdî sözler ĥüsn-i kabûl görmüyorsa yalnız o cümleler çizilsin, imĥâ edilsin! Diĥer münderecât-ı şâfiyye de teşmîl ve mektûbları kâmilen ibtâl neden lâzım gelsin? 'Akıl ve mantıĥ ĥilâfında bir ĥareket-i ĥayr-ı lâ'ika olmaz mı?

diyerek bu tarz mektupların sansür memurları tarafından imha edileceğine ihtimal vermediğini, memurların şüpheli gördükleri ibareler varsa yalnızca o kısımları karalayıp mektubu sahiplerine göndermeleri gerektiği-

¹¹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.

¹² Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-2_G033_0003.

¹³ Esad, Ömer Naîmî Efendi'nin oĥludur.

ni yazmıştır.¹⁴ Kemaleddin Efendi'nin yukarıdaki cümleleri yazarken bile sansür memurunun okuması ihtimalini göz önünde bulundurduğu ve ona da mesaj verdiği görülmektedir. Aslında Kemaleddin Efendi ve oğulları bu endişelerinde -resmen bundan haberdar edilmemelerine rağmen- haklı çıkmışlardır. Nitekim Kemaleddin Efendi'nin ana dosyasında bulunmayan, Şark İstiklal Mahkemesi'nin müteferrik evrakı arasında araştırma yaparken rastladığımız 8 Kânûn-ı Evvel 1341 (8 Aralık 1925) tarihli mektubuna el konulmuş ve mektup Kemaleddin Efendi'nin şapka takılmasına dair yazdığı cümlelerden dolayı Şark İstiklal Mahkemesi'ne havale edilmiştir. Mahkeme yetkilileri mektubun hakem heyetince görüldüğünü, soruşturma gerektirecek bir husus bulunmamakla birlikte evrakın muhafaza edilmesi gerektiğini yazmışlardır. Kemaleddin Efendi'nin bu tarihten sonraki mektuplarında üslup ve muhtevaya dair ciddi değişiklikler dikkat çekmektedir. Ocak 1926'dan gözaltına alınacağı Temmuz 1926'ya kadarki süreçte Kemaleddin Efendi mektuplarında netameli mevzulara ya hiç değinmemiş yahut daha itinalı bir üslup kullanmaya başlamıştır. Hatta bazı cümle ve manzumelerini mektupların okunduğunu bilerek/sezerek ve bu kaygıyla kaleme aldığı kanaatindeyiz. Böylece bir yandan çocuklarına o satırları yazarken diğer yandan ilgili yerlere kendilerinde şüphe uyandıracak bir durum olmadığı mesajını vermeyi amaçlamış görünmektedir. Mahkeme görevlilerinden Kemaleddin Efendi'yi tanıyan birinin onu vaziyetten haberdar ettiği ve daha dikkatli olması hususunda uyardığı da varsayılabilir.

14 Haziran 1926'da Atatürk'e İzmir'de düzenlenmesi planlanan suikastın teşebbüs merhalesindeyken açığa çıkması hükümeti memlekette yeniden olağanüstü tedbirler almaya sevk eder. Bu hadiseyle alakalı olduğu bilinen ve kendilerinden şüphelenilen kim varsa gözaltına alınır, gazeteler, mektuplar, telgraf ve telefon gibi haberleşme araçları sıkı takibe tabi tutulur. Diğer taraftan Kemaleddin Efendi ve çocukları birbirleriyle mektuplaşmaya devam etmektedir. Abdülhamid Efendi babasının kendilerine yolladığı 7 Haziran 1926 tarihli mektuba cevaben suikast teşebbüsünden üç gün sonra -17 Haziran 1926'da- bir mektup yazar. Bir sayfalık bu mektup, babasından gelen mektubun kısaca değerlendirilmesinden, selamdan ve havadisinden bir iki cümleyle kaydedilmesinden ibarettir. Kemaleddin Efendi mektubunda Harput'un kaza statüsünden nahiyeye düşürülmesi sebebiyle kaymakamın görevden alındığını, yerine nahiyeye müdürünün vekaleten atandığını "Avcı kaymakamın vekili keklikdir" cümlesiyle bildirmiştir. "Avcı" giden

¹⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K083_D804-1_G009_0019.

kaymakamın, “keklik” de gelen vekilin lakabıdır. Kemaleddin Efendi söz konusu cümlesiyle aslında nükte yapmıştır. Onun bu nükteli cümlesine Abdülhamid de “Avcının yerine keklik gelmedi, zannedersen baykuş kondu” şeklinde yine nükteli bir cümleyle cevap verir. Mektuptaki bu cümle suikast meselesi sebebiyle diken üstünde olan Diyarbekir sansür memurunun dikkatini çeker. Memur, “avcı” ve “keklik”in Atatürk’e suikastle ilgili bir şifre olduğundan şüphelenmiştir. Ona göre Abdülhamid, Atatürk’e suikast planlayanları “avcı”, İzmir ziyaretini son anda tehir ettiğinden dolayı suikastten kurtulan Atatürk’ü de “keklik” olarak nitelemektedir. Mektuba derhal el koyarak vaziyetten Dâhiliye Vekâleti’ni, Vekâlet de Ankara İstiklal Mahkemesi’ni haberdar eder. Ankara İstiklal Mahkemesi’nin emriyle Abdülhamid Efendi vakit geçirilmeden evinde gözaltına alınır ve evde bulunan bütün evraka el konur. Bunlar arasında baba Kemaleddin Efendi’nin kendilerine yolladığı mektuplar da vardır. İvedilikle incelenen mektupların muhtevaları görülünce El’aziz’deki Şark İstiklal Mahkemesi “acil” koduyla teyakkuza geçirilir; Kemaleddin Efendi’yle o sıralar izinli olarak Harput’ta bulunan diğer oğlu Ömer Naîmî’nin derhal tutuklanmaları, evlerinin didik didik aranması ve bulunan her türlü evrakın denetim altına alınması talimatı verilir. Artık mevzu “avcı-keklik” “şifre”sini aşmış, Cumhuriyet’in müftüsü olmasına rağmen Cumhuriyet hükûmetine muhalefet eden, inkılaplara karşı gelen, halifeliğin kaldırılmasına ağıt yakan, şapka takmamakta direnen, hükûmeti adaletsiz, idarecileri dinsiz diye niteleyen bir adam ifşa olmuştur.¹⁵

Kemaleddin ve Ömer Naîmî Efendiler Şark İstiklal Mahkemesinin talimatıyla 27 Temmuz 1926’da Harput’ta gözaltına alınır. Kemaleddin Efendi’nin konağı karış karış aranır, bütün kitapları sayfa sayfa elden geçirilir, kitap aralarında, sandıklarda, kıyıda köşede bulunan yazılı bütün kağıt parçaları torbalara doldurulur, mahkemeye iletmek üzere valiliğe arz edilir.¹⁶ Dosyası El’aziz’deki dava dosyası ile birleştirilen Abdülhamid de yargılanmak üzere evrakıyla birlikte jandarma nezaretinde El’aziz’e gönderilir.

Kemaleddin Efendi’nin “Olalı” Redifli Gazeli

Kemaleddin Efendi’nin el konulan mektuplarından birinde hilafetin lağvı sebebiyle tesir ve teessür ihtiva eden bir manzumesi bulunmaktadır.¹⁷

¹⁵ Şark İstiklal Mahkemesi’nin erişime izin verilen belgelerine dayanarak Kemaleddin Efendi’nin tevkif ve muhakeme safahatıyla ilgili hazırladığımız teferruatlı çalışmamızı tamamlamak üzere olduğumuzdan bu kadar bilgiyle iktifa ediyoruz.

¹⁶ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0013.

¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kemaleddin Efendi’ye ait özlük dosyasındaki resmî belgede söz konusu şiirden “hilâfetiñ lağvı hasebiyle te’şiri hâvî bir manzûme” olarak bahsedilmişken El’aziz

Makalemizin ana konusu, gazel nazım tarzıyla yazılmış olan bu manzumedir. Kemaleddin Efendi, bu gazelinden ötürü hem gözaltında sorguya çekilirken hem de mahkeme heyeti huzurunda savunmasını yaparken zorlanmış, birbirini takip eden sorulara çelişkili cevaplar vermekle itham edilmiş, savcıyı ve diğer mahkeme heyetini masumiyetine inandıramamıştır. Onun Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapları¹⁸ arasında rastladığımız bir mecmuasında yer alan ve başka bir karine bulmamakla birlikte muhtevası dolayısıyla mevzubahis şiir olduğu kanaatine ulaştığımız bu gazeli yakın zamanda neşretmiştik.¹⁹ Şark İstiklal Mahkemesi arşivinin erişime açılması neticesinde konumuzla ilgili dava dosyası üzerinde yaptığımız incelemeler kanaatimizin kesin bilgiye dönüşmesine vesile oldu. Bu makalede Kemaleddin Efendi'nin mektuptaki ifadeleri ve mahkemedeki beyanları istikametinde hem gazelin yazılış sebeplerini ele alacağız, hem de onu açıklamaya çalışacağız.

Söz konusu gazel şudur:

1. *Ḳalem vekāyi'-i devrāna tercümān olalı*

Şahā'if üstüne āverde-i beyān olalı

2. *Buña mümāşil olan ḥādīşāti sanmam ki*
Geçirmiş ola sicille cihān cihān olalı

3. *Evet tebeddül ederdı ḥükümet-i İslām*

Ṭaraf ṭaraf ḥulefā sevreti 'ayān olalı

4. *Faḳaṭ ḫilāfeti hem de şerī'ati ilgā*

Eden de var mıydı ḥükkām ḥükümrān olalı

5. *Cināyet 'add edilirmiş tilāvet-i Ḳur'ān*

Bu ülkede bu olur muydu müselmān olalı

6. *Sezādır etse te'essüf cihān Kemāleddin*

Şu ḫāli görmedi zirā zamān zamān olalı

7. *Bunuñ da ḫikmetini 'ārif olmayan bilmez*

*Cihān cemāl ü celāl nūruna mekān olalı*²⁰

Valiliği'nin Şark İstiklal Mahkemesi'ne sunduğu zabıt varakasında şiir Ankara İstiklal Mahkemesi'nden gelen yazıya atfen "ḫilāfetiñ lağvına te'essürü ḫāvi manzūme" şeklinde vafedilmiştir (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0007).

¹⁸ Bu koleksiyonla ilgili bilgi için bkz. Karataş, "Harput Ulemāsından Müderris-Müftü Mehmed Kemāleddin Efendi," s.35.

¹⁹ Bkz. *Mecmū'a*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, no.38182, vr. no. yok; Karataş, "Kemāleddin Harputi Efendi'nin Şiirleri," ss.75-76, 104-105.

²⁰ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0012.

Kemaleddin Efendi bir gün 19. asır divan şairlerinden Hersekli Arif Hikmet'in (ö.1903) "olalı" redifli gazelinı okur. Gazelin "Erdemli kişilere cahillerin daima baskı yaparak hükmetmesi dünyanın en eski kuralıdır" demek olan

Fazîlet ehline her dem taḥakküm-i cühelâ

Cihânda ḳâ'idedir tâ cihân cihân olalı

şeklindeki beyti dikkatini çeker. Beyit adeta Kemaleddin Efendi'nin yaşadığı zamanı anlatmaktadır. 6 Kânûn-ı Evvel 1340/6 Aralık 1924 Cumartesi günü Harput'a yaklaşık 10 km mesafedeki ova köyü Hoĝu'ya (Yurtbaşı) bir taziye ziyareti için giderken²¹ yolda Arif Hikmet Bey'in bu gazelinı tanzir eder.²² Beş gün sonra 11 Aralık 1924'te ise o sıralar İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'de askerliğini yapan küçük oĝlu Abdülhamid'e yazdığı mektuba bunu da kaydeder ve gönderir. "Nür-ı Başar 'Abdülhamid Efendi'ye" hitabıyla başlayan 12 sayfalık mektubun 3. sayfasının sonunda konuyu diĝer oĝlu Ömer Naîmî'nin liseye asaleten öğretmen olarak atanması ile ilgili henüz bir gelişmenin olmadığına getiren Kemaleddin Efendi, Naîmî'nin asaletinin tasdik edilmemesini medrese çıkışlı (sarıklı) olmasına bağlamakta ve öfkesini açığa vurmaktadır. Satırlarının devamında bu husustaki düşüncelerini *Mahfil* mecmuasını neşreden Tahirü'l-Mevlevi'ye [Olgun] (ö.1951) de yazdığını belirtmekte ve yeni tamamladığı yukarıdaki naziresinden bahsetmektedir.

Mektubun ilgili kısmı şöyledir:

Birâderiñ aşâletinden henüz bir şey çıkmadı. Bu hafta mekteb müdürü yine iyi bir inhâ yazmışdı. Bakalım, ḳayırlısı olsun. Zâten eñ doğrusu 'ilmiyeden ve sarıklı olması. Gözleri çıksın, gözlerine batıyor! Ahvâl ma'lûm ya! Şimdi cühelâ ve belki dînsiz adamlarıñ devridir! Hersekli şâ'ir-i şehîr 'Arif Hikmet Bey'iñ meşhûr bir gazelinde şu beyti görmüş-düm. Geçenlerde bir münâsebetle *Mahfil* mecmû'ası şâhibi Tahirü'l-

²¹ Kemaleddin Efendi oĝlu Abdülhamid'e yazdığı 16 Kânûn-ı Evvel 340/16 Aralık 1924 tarihli mektubunda Hoĝu'ya gidiş sebebinı şu cümleyle anlatmaktadır: "Geçen gün Hoĝu'da bir ta'ziye vardı. O İbrâhîm Aĝa ki Enîs Efendi'niñ bacanağıdır, vefât etmiş idi. 'Alî Bey'e ta'ziye[ye] gittim geldim" (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G010_0006).

²² Bu bilgiyi Ömer Naîmî Efendi Şark İstiklal Mahkemesince el konulan şiir mecmuasında babasının gazelinı yazdığı sayfada vermektedir. Kemaleddin Efendi ise sorgusunda gazeli *hücre-i istiĝâlinde* (çalışma odasında) yazdığını söylemektedir. Kemaleddin Efendi'nin sorgu esnasında şiiri yazdığı anı tam olarak hatırlayamama ihtimali bulunduğu gibi çalışma odasında yazdığını söylediği şeyin gazeli ihtiva eden mektup olma ihtimali de vardır. Naîmî Efendi gazelin başlığını şöyle koymuştur: "'Arif Hikmet Bey'iñ Bir Gazeline Ahvâl-ı Hâzıraya Muvâfıḳ Bir Şüretde Peder Efendi Tarafından Yazılan Nazîre" (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K083_D804-2_G028_0044, IM_T12_K083_D804-2_G028_0045).

Mevlevî'ye yazdım. Mu'ahharen o gazeli de aḥvâl-i hâzıraya muvâfık bir şüretde tanzîr etdim. Nazîremi saña da yazacağım, hele mektûbı ikmâl edeyim de. Beyit şu idi: "Fażilet ehline her dem taḥakküm-i cühelâ / Cihânda kâ'idedir tâ cihân cihân olalı." 'Aynı zamânımıza muvâfık değil mi?²³

Mektup, 28 Temmuz 1926'da İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmed Süreyya Bey'in [Örgeevren] (ö.1969) başında bulunduğu bir heyet tarafından okunur ve şiir câlib-i dikkat bulunarak bazı mısralarının altı kırmızı kalemle çizilir, sorgu esnasında Kemaleddin Efendi'ye sorulmak üzere dava dosyasına konur.²⁴

²³ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0003, IM_T12_K067_D610-1_G009_0004.

²⁴ Kemaleddin Efendi'nin tanzîr ettiği Arif Hikmet Bey'in gazeli şudur:

*Nişân-ı aşka gönül irdi bî-nişân olalı
Büyütdü sânmı berhem-zidâ-yı şân olalı
Zihî gâramet-i sâmân ki oldu vaşla sebeb
Açıldı tâli'imiz sūdumuz ziyân olalı
Kapandı baḥş-i esâîr-i evvelîn-i cünün
Diliñ hikâye-i sevdâsı dâsitân olalı
O mihr-i şa'sa'a-gîr-i sipîhr-i ḥüsn ü bahâ
Gözümde oldu 'avâlim nihân 'ayân olalı
Gelir mi ḥâtıra gül-geşt-i bâğ-ı heşt-behişt
Ġamiñla dâğlarım reşk-i gülistân olalı
Şafâ-pezîr-i rehâ var mı kayd-ı miñnetden
Bu ḥâkdân-ı fenâ dâr-ı imtiḥân olalı
Fażilet ehline her dem taḥakküm-i cühelâ
Cihânda kâ'idedir tâ cihân cihân olalı
Tezâyüd eyledi Ḥikmet sözüñde feyz-i kemâl
Cenâb-ı Nâcî-i üstâda hem-zebân olalı
Zamâne görmedi böyle yegâne mu'cize-gü
Kalem ḥakîkat-i i'câza tercümân olalı*

Şiir önce *Tercümân-ı Ḥakîkat*'te yayımlanmıştır (no.13 Rebî'ül-âhîr 1300/ 21 Şubat 1883, no.1409, s.3). *Divân*'ındaki kayıt için bkz. Hersekli 'Arif Ḥikmet, *Divân*, nşr. İbnülemin Maḥmüd Kemâl (İstanbul: Maḥba'a-i 'Âmire, 1334), ss.248-249; Hersekli Arif Ḥikmet'in bu gazeli de Muallim Naci'nin Mes'ud Ḥarâbâtı adıyla aynı gazetede yayımladığı kaydedilen şu gazelinin tanzîridir:

*Çalışdı gerçi zebân kalbe tercümân olalı
Beyâne sığmadı 'aşkıñ belâ-yı cân olalı
Benim kadar kime süz-efgen oldu âteş-i 'aşk
Şu âteşin küre insân için mekân olalı
Terennümâtı ḥazîn olmasın mı bülbülümün
Ḥazâna döndü bahârım gülüm nihân olalı
Bahâra kim bakıyor âh ey nihâl-i revân
Ġamiñla gözyaşı hem-reng-i erguvân olalı
Şadâ-yı 'aşk ḥurûş-âver oldu âfâka
Tab'atım heyecân-baḥş-ı 'âşıkân olalı*

Bkz. Mu'allim Nâcî, *Yazmış Bulundum* (İstanbul: Mihrân Maḥba'ası, 1301), ss.29-30; Naci'nin bu gazeli meşhur olmuş, Hersekli Arif Ḥikmet'in yanısıra Ali Rûhî, Remzî-i Tebrizî, Aîşe Süreyya, Üsküdarlı Nedim, Sıdkî, Aşkî-i Askerî ve Yahya Kemal gibi şairler tarafından da tanzir edilmiştir. Muallim

Kemaleddin Efendi'nin Gazeli Yazmasının Sebepleri

Kemaleddin Efendi'ye bu gazel için ilham veren husus her ne kadar Hersekli Ârif Hikmet'in yukarıya kaydettiğimiz beyti ise de gazeli yazmasının temel sebepleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

a) Saltanatın ve Hilafetin Kaldırılması: Ankara Hükûmeti 1 Kasım 1922'de saltanatı, 3 Mart 1924'te hilafeti kaldırmıştır. Kemaleddin Efendi önceki sayfalarda değindiğimiz üzere saltanata ve hilafete sadakatle bağlı bir müftüdür. Mahkemece el konulan evrakı arasında bulunan bir yazıda Sivas Kongresi'nin (4-11 Eylül 1919) gizli maksatları olan kötü niyetli kişilerce düzenlendiği, bu kişilerin saltanatın ve hilafetin mukaddes hukukunu çiğneyen, şeriat nazarında da ihanet ve haydutluk sayılacak çirkin bir hareket içerisinde buldukları belirtilmektedir.²⁵ Yazıda vurgulanan hususlardan biri de Sultan Vahdeddin'in dünyadaki bütün Müslümanların hak hali-fesi olduğudur. Kemaleddin Efendi mahkeme huzurunda bu yazıyı kendisinin yazmadığını, başkasına da yazdırmadığını söylemişse de benzer düşünceler içerisinde olduğunu gösteren vesikaların varlığı sebebiyle heyeti ikna edememiştir. Kaldı ki gazelde zaten hilafetin ilgası açık bir şekilde tenkid edilmektedir.

b) Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun Kabul Edilmesi: 3 Mart 1924'te çıkarılan bu kanun icâbı medreselerin kapısına kilit vurulmuş, binaları, akarları ve arsaları Muhâsebe-i Husûsiyye'ye (İl Özel İdaresi) devredilmiştir. Sultan Abdülaziz dönemi sadrazamlarından Arapgirli Yusuf Kamil Paşa'nın (ö.1876) inşa ettirip Kemaleddin Efendi'nin babası Abdülhamid Hamdi Efendi'yi müderris olarak atadığı Harput Kamil Paşa Medresesi Abdülhamid Hamdi'nin vefatından sonra Kemaleddin Efendi'nin idaresine geçmiştir. Kemaleddin Efendi yaklaşık otuz beş yıl hem oranın müderrisliğini yapmış hem de akarlarıyla ilgilenmiştir. Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nu müteakip çocuklarına yazdığı mektuplarında medresesinin kapatılıp binaya ve gelirlere el konulmasına canının çok sıkıldığı, Ankara'daki mebuslar ve üst rüt-

---

Naci *Mu'allim* adlı eserine bu nazirelerin bir kısmını almıştır. Bkz. *Mu'allim* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matba'ası, 1303); Arif Hikmet Bey'in naziresi için bkz. *Mu'allim*, ss.143-144; Ali Rûhî'nin naziresi için bkz. *Mu'allim*, s.11; Remzî-i Tebrizî'ninki için bkz. *Mu'allim*, ss.25-26; Aişe Süreyya'ninki için bkz. *Mu'allim*, s.62; Üsküdarlı Nedim'ininki için bkz. *Mu'allim*, ss.83-84; Sıdkî'ninki için bkz. *Mu'allim*, ss.154, 220; Aşkî-i Askerî'ninki için bkz., *Mu'allim*, s.164; Yahya Kemal'in naziresi için bkz. *Eski Şiirin Rüzgârıyla* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1962), ss.37-38.

²⁵ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0001.

beli bazı memurlarla görüşmesi için oğlu Ömer Naîmî'yi devreye soktuğu, çareler aradığı görülmektedir.²⁶

c) Ömer Naîmî'nin Medreseli Olduğu İçin Lise Öğretmenliğine Asaleten Atanmaması: Kemaleddin Efendi, Ömer Naîmî'nin tahsiliyle bizzat ilgilenmiş, onu kendi medreselerinde yetiştirmiş ve ona icazet vermiştir. Ömer Naîmî bu icâzetle İmam-Hatib Mektebi'nde hocalık yapmaya başlamışsa da aslında kısa bir süre vekaleten öğretmenlik yaptığı Harput'taki liseye atanmayı arzulamıştır. Devrin maarif yetkilileri ise lise öğretmenlerinin yüksek okul mezunu olmaları gerektiğini, medrese icazetinin geçersiz olduğunu ilan ettiklerinden Ömer Naîmî'nin buraya tayinini çıkarmamışlardır. Bu duruma hem Kemaleddin Efendi hem de Ömer Naîmî Efendi çok içerlemişlerdir. Yukarıdaki mektupta da görüldüğü üzere Kemaleddin Efendi icazet mevzuunun bahane edildiğini, esas meselenin *sarık* olduğunu söylemekte ve maarifçilere "Gözleri çıksın, gözlerine batıyor!" demektedir.

d) Hükûmetin İcraat Ve Faaliyetlerinin Halkta Endişe Yaratması: Yapılan inkılaplar ve şehirlere gönderilen valilerin icraatları ulema ile birlikte dindar ahaliyi de derin kaygılara sevk etmiştir. Hükûmet yetkililerince önce saltanatla hilafetin ayrı şeyler olduğu belirtilmiş ve saltanat kaldırılmış, sonra hilafet ilga edilmiş, aynı gün medreseler kapatılmıştır. Sonra da iş başvurularında icazetliler gözardı edilerek diplomalılar öne çıkarılmaya başlanmıştır. Medreselerin kapatılmasıyla işsiz kalan müderrislerin huzuru kaçmış, vaziyet onları artık dinî eğitimin eskisi gibi verilemeyeceği fikrine sevk etmiştir. Henüz kılık kıyafetle ilgili bir inkılap yoksa da resmî yetkililerin sarığa ve sarıklılara hoş gözle bakmadıklarına şahit olunmaktadır. Devletin dini o gün için İslam olmakla birlikte halk arasında hükûmetin yakın zamanda devleti dinden tamamen ayıracağı şayiası yayılmıştır. 1923 mebus seçimlerinde ilk dönem Meclis'te bulunan ulemanın önemli bir kısmının aday gösterilmemesi zihinlerdeki istifhamı arttırmıştır. İnsanlarda ne yapacağını, nasıl tavır takınacağını bilememe durumu belirgin hale gelmiştir. Mesela Kemaleddin Efendi'nin Harput'un önde gelen alimlerinden ağabeyi vaiz Mehmed Said Efendi bile samimiyetle inanmadığı halde Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmuş ve seçimlerde Halk Fırkası'nın sorunsuz bir şekilde kazanması için canla başla çalışıyor gibi görünmüştür.²⁷ Gerek Kema-

²⁶ Mesela bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0002, IM_T12_K067_D610-2_G040_0003, IM_T12_K067_D610-2_G040_0004.

²⁷ Kemaleddin Efendi oğlu Abdülhamid'e gönderdiği 28 Aralık 1924 tarihli mektubunda "Hele amcan, 'âdetâ başkalaşmış, bir yandan vâliye bir yandan da mensûb olduğu velev sahte olsun Halk Fırkası'na i'timâd etmektedir" cümlesiyle bu durumu açıklamaktadır (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0003, IM_T12_K067_D610-1_G015_0004).

leddin Efendi'de gerek dindar Harputlularda dinin elden gitmekte olduğu endişesi hakimdir. Zira her gün bir çeşit inkılapla memleketi dönüştürenlerin işi nereye kadar vardıracağı artık kestirilebilmektedir. Onun mevzu bahis gazelinin de kayıtlı bulunduğu mektubundaki "Aḥvâl ma'lûm ya! Şimdi cühelâ ve belki dînsiz adamların devridir" cümleleri işte bu endişenin tezahürüdür.

Öte yandan şehrin müftüsü ve geçmişi dört asra dayanan bir ulema silsilesinin varisi olması hasebiyle Kemaleddin Efendi'nin üzerinde, kendisine saygı duyan mahallî ulema ile ahalinin olan biten karşısındaki tutumunu ve sözlerini merak etmesinin meydana getirdiği psikolojik baskı mevcuttur. Nitekim mahkemece el konulan evrak arasında bulunan bir mektupta ulemadan İsmail Hatîb Efendi'nin [Erzen] (ö.1968) Kemaleddin Efendi'yi Milaslı İsmail Hakkı Bey'in (ö.1952) Arap harflerinin birbirlerine bitiştirilmeden yazılmasının okuma ve yazmayı daha kolaylaştıracağını savunduğu ve bunun örneklerini kaydettiği *el-Ḥaṭṭu'l-Cedîd* adlı risalesini (İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1330) "dîn ü îmân nâmına" protesto etmeye çağırdığı, Kemaleddin Efendi'nin buna yanaşmaması üzerine de onu korkaklıkla itham edip oldukça sert bir üslupla uyardığı dikkat çekmektedir.²⁸ Bu örnek, insanların netameli mevzularda yörenin şöhretli alimi olarak kendisinin kanaat, mütalaa ve tavsiyelerini beklediklerini, hatta onu görüş bildirmeye zorladıklarını göstermektedir.

Kemaleddin Efendi ayrıca taşranın kıt imkânlarına rağmen abone olmak ve yazı göndermek suretiyle bazılarını yakından takip ettiği *Şervet-i Fünûn*, *Beyânü'l-Ḥaḳ*, *Ḥazîne-i Fünûn*, *Mecmû'a-i Edebiyye*, *Maḥfil*, *Cerîde-i Şüfiyye*, *Şirât-ı Müstaḳîm*, *Sebilürreşâd*, *Tevhîd-i Efkâr* gibi devrin önde gelen dinî, fikrî, edebî mecmualarında 19. asrın sonlarından itibaren dine taalluk eden birçok meselenin tartışıldığını görmüş; zamandan, ahvalden, şartlardan, şahıs ve kurumlardan, değişen hayat tarzından şikayet eden müelliflerin yığın yığın yazılarını okumuştur. Cumhuriyet'in ilk hükûmetlerini inkılapları yapmaya iten saiklerden birinin söz konusu meseleler etrafında dönen tartışmalar olduğunu da bilmektedir. Bu icraatların kâh ikna kâh kanun zoruyla ama mütedeyyinleri ürkütecek tarzda uygulanması ruhunu daraltmış, kendisini ümitsizliğe sürüklemiş, o da bu halin bariz bir ifadesi olarak devrinin bazı münevverlerini takliden- üzerinde durduğumuz gazeli yazma cesaretini göstermiştir.

²⁸ Bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-2_G029_0001-0002.

e) Mehmed Seyyid Bey'in Hilafetle Alakalı Meclis Konuşması: Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Adliye Vekili olan, 1924-1925'te de Dârülfünûn (İstanbul) İlahiyat Fakültesi Emînliği (Dekanlığı) yapan ve tarih-i fıkıh dersine giren Mehmed Seyyid Bey (ö.1925) halifelüğün kaldırıldığı 3 Mart 1924'te TBMM'de bu konuyla ilgili uzun bir konuşma yapmıştır.²⁹ Halifelüğün dinî değil dünyevi/siyasi bir mesele olduğunu ve kaldırılması gerektiğini tafsilatlı bir şekilde anlattığı konuşmasının bir yerinde sözü cuma namazının şartlarına getirmiş ve "izn-i imâm değil, izn-i 'âm esâsdır" görüşünü savunmuştur. Konu, Seyyid Bey kürsüde konuşurken Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey'in (ö.1928) araya girip I. dönem Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar) mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin [Çelikalay] (ö.1950) *Hilâfet-i İslâmiyye ve Büyük Millet Meclisi* adlı risalesine (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339) telmihen sorduğu "Bir müşkilim var Hocaefendi Hâzretleri! Bir insân cum'â namâzı kılmak için başkasının iznini almağa mecbûriyet var mıdır?" şeklindeki sorusu sebebiyle açılmıştır. Seyyid Bey soruyu çeşitli örnekler üzerinden cevaplamıştır. Seyyid Bey'in doğrudan "izn-i 'âm" ile ilgili sözleri şu şekildedir:

İzn-i imâm mes'alesine gelince: Efendiler! Bu da yañlıştır. İzn-i imâm ta'bîrindeki imâm lafzı elifle imâm değil, 'ayn ile 'âmdir. Ya'nî terkîb-i izâfî ile izn-i imâm değil, terkîb-i tavşîfî ile izn-i 'âm demek lâzımdır. İşte doğrusu budur. Ya'nî cum'â namâzı şaḥîḥ olmak için izn-i 'âm şarttır. Bu izn-i 'âmdan maḳşad da câmi' veya ḳal'a kapıları herkese açık bulunması, herkesiñ o câmi' veya ḳal'a derûnunda cum'â namâzını kılma-

²⁹ Mehmed Seyyid Bey, 1873'te İzmir'de doğmuş, Meclis-i Mebusân'da üç dönem İzmir'i temsil etmiş, Mondros Mütarekesi'nden sonra Malta'ya sürgün edilenler arasında yer almış, Ekim 1921'de İstanbul'a dönmüştür. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmiş, TBMM'ye II. dönem İzmir mebusu olarak seçilmiş ve yukarıda bahsedildiği üzere Adliye Vekili olmuştur. Ona esas şöhreti getiren husus Mecliste halifelikle ilgili yaptığı konuşmadır. Bu konuşma hem devrin bazı uleması hem de yakın zamanda birçok ilim adamı tarafından tartışılmıştır. Seyyid Bey'in hayatı, eserleri ve görüşleri ile ilgili daha teferruatlı bilgiler için bkz. Sami Erdem, "Seyyid Bey'in İslâm Hukuku Sahasındaki Çalışmalarının Değeri" (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993), s.7 vd.; Sami Erdem, "Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Teorik Tartışmalar ve Adliye Vekili Seyyid Bey'in Katkısı" (yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1995), s.10 vd.; Sami Erdem, "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)," *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 2 (1996), ss.119-146; Sami Erdem, "Seyyid Bey," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.37, ss.54-56. Söz konusu konuşma etrafındaki tartışmalar ve değerlendirmelerin bir kısmı için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), c.1, ss.231-282; Hüseyin Arslan, "Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği," *Dinî Araştırmalar* 37 (2010), ss.45-62; Osman Eskicioğlu, "Seyyid Bey'in Hilafet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler," Osman Karadeniz, A. Bülent Baloğlu ve A. Bülent Ünal (ed.), *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyid Bey Sempozyumu* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999) içinde, ss.67-74; Yusuf Eşit, "Seyyid Bey'in Hilafete Dair Görüşlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi," *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı* (Elazığ: Asos Yayınları, 2016), ss.1286-1296.

ğa me'zûn bulunmasıdır. Çünkü cum'a ve bayram namâzları şe'â'ir-i İslâmiyye'dendir. Onların 'alenen izhârı lâzimedendir. İşte cum'a ve bayram namâzlarının şîhhatinde izn-i 'âmın şart olması bu hikmete müsteniddir. Binâ'en'aleyh bir hâlifeye, bir pâdişâh, bir vâlî veya bir kumandan yalnız kendi ma'ıyyetiyle cum'a namâzını kılmak isteyüp de câmî' veyâhüd kal'a kapılarını kapatdırarak halkı duhûlden men' eylese o namâz şahîh olmaz. İşte bu mes'eleyi de bu şüretle taşhîh etmek lâzımdır. Te'essüf olunur ki 'âlim geçinen birçok zevât bu mes'eleleri pek basî't oldukları hâlde yine yanlış bellemişlerdir. Bu mes'eleler kütüb-i fîkhiyyeniñ cümlesinde bu şüretle muharrer olduğu hâlde bilmem nasıl olmuş da bunlar pek yanlış, pek açık ha'tâ olarak bellenişmiştir. Buña bir türlü 'aklım ermedi. Ben kütüb-i fîkhiyye içinde şu söylediklerimiñ 'aksini iddi'â eden bir kitâb, bir 'ibâre görmedim.

Konuşma metni TBMM tarafından *Türkiye Büyük Millet Meclisi'niñ 3 Mart 1340 Tarihinde Mün'akid İkinci İctimâ'ında Hilâfetiñ Mâhiyet-i Şer'ıyyesi Haqqında 'Adliye Vekîli Seyyid Bey Tarafından İrâd Olunan Nu'tk* adıyla 1340'ta 63 sayfalık bir risale şeklinde yayımlanmıştır.³⁰

Kemaleddin Efendi gözaltında ve mahkeme huzurundaki ifadelerinde mevzubahis şiiri yazmasının sebeplerinden biri olarak Seyyid Bey'in Meclis kürsüsünde yaptığı bu konuşmayı göstermiş, konuşmanın cuma namazıyla ilgili kısmını vurgulayarak "Meclis'de bunuñ böyle olmadığını birçokları bildiği hâlde i'tirâz olmadığından"³¹ şeklindeki ifadesiyle bundan kırgınlık duyduğunu, bu kırgınlıkla da şiiri kaleme aldığını söylemiştir.

f) Mehmed Seyyid Bey'in *Sebîlürreşâd*'da Yayımlanan Ders Notları: Mehmed Seyyid Bey'in hilafetle ilgili yaptığı konuşmadan üç buçuk ay sonra 19 Haziran 1924 tarihli *Sebîlürreşâd* gazetesinde Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ndeki derslerinde dile getirdiği bazı düşünceler haber şeklinde yer almıştır. Dergi idarecileri Seyyid Bey'in bu tarz şeyler söyleyeceğine ihtimal vermediklerini belirterek, kendilerine gönderilen ders notlarını üç madde de özetleyip neşretmişlerdir. Başlığı "Te'yîde Muhtâc Rivâyetler" olarak belirlenen yazı, gazete yetkililerinin şu notuyla başlamaktadır:

İlahiyât Fakültesiniñ hem re'îsi hem de târîh-i fîkh müderrisi Seyyid Bey'in eşnâ-yı dersde talebe-i 'ulûma telkîn etmiş olduğu rivâyet hâlin-

³⁰ Yukarıdaki kısım için bkz. Mehmed Seyyid Bey, *...Hilâfetiñ Mâhiyet-i Şer'ıyyesi...* (Ankara: TBMM Yayınları, 1340), s.50; konunun anlatıldığı kısmın tamamı için bkz. ss.47-50.

³¹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0004.

de deverân eden bir kısım sözlerini -söylemeyeceğine delil maqâmında- ber-vech-i âtî nakl ediyoruz.

Bu notlarda en dikkat çeken kısım, Seyyid Bey'in Osmanlı uleması arasında müctehid bulunmadığını, Molla Hüsrev, İbn Kemâl vs. zevatın tamamının mukallid olduğunu, bunların kudemanın sözlerini düşünmeden, tahlil etmeden, tartışmadan kabul ettiklerini söylediği paragraftır. Notlar bittikten sonra gazete yetkilileri bununla ilgili yine bir paragraflık değerlendirme yazısı yazmışlardır. *Sebîlürreşâd* imzalı yazıda yetkililer bu fikirleri Seyyid Bey'in söylediğine ihtimal vermediklerini tekrarlamışlar, mutlaka bir yanlışlık olduğunu vurgulayarak esasen Seyyid Bey'den bir tashih yazısı beklidiklerini ima etmişlerdir. *Sebîlürreşâd* her ne kadar bu notlardaki fikirleri Seyyid Bey'e yakıştıramasa da Seyyid Bey söz konusu yazıdan 10 sene önce (1330/1914) Meclis-i Mebusân'da İzmir'i temsilen bulunuyorken hemen hemen aynı konuları *İslâm Mecmû'ası*'nda "İctihâd ve Taqlid" başlığı altında yayımladığı için yıllar sonra derslerde anlattıkları nevzuhûr fikirleri değildir.³²

Kemaleddin Efendi sorgusunda ve savunmasında okuduğu bu yazının da kendisini üzdüğünü söylemiş, Seyyid Bey'in cehlini ortaya dökmek gayesiyle bir kaç defa kalemi eline aldıysa da "zamânîñ nezâketi" ve şartların bu tarz şeyler yazmaya elverişli olmaması sebebiyle korktuğunu, cevap vermekten vazgeçtiğini, bu teessür saikiyle de gazeli yazdığını ifade etmiştir.

g) Konya'da bir Camide Hafızlık Yapan Öğrencilerin Baskına Uğraması: Hilafetin ilgası ve Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nu takip eden günlerde, *Sebîlürreşâd* gazetesinin 5 Haziran 1924 tarihli sayısında *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinin birkaç gün önce yayımladığı bir habere yer verilmiştir. Haber *Câmi'de Hıfz-ı Kur'ân Mücrimleri* başlığı taşımaktadır. Buna göre, Konya'da hafız yetiştiren Dârül-Huffâz Mektebi kanunen kapatılınca talebeler bir camide hafızlıklarına devam etmişlerdir. Ancak ihbar üzerine camiye baskın yapılmış ve çocuklar "suçüstü" yakalanmışlardır. *Sebîlürreşâd*, devrin Maârif Vekili Hüseyin Vâsıf Bey'e [Çınar] (ö.1935) bu baskını yapanlar hakkında işlem yapılıp yapılmayacağını sormaktadır. Gazetede yer alan haberin tam metni şu şekildedir:

³² *Sebîlürreşâd*'daki yazı için bkz. "Te'yide Muhtâc Rivâyetler," *Sebîlürreşâd* 24:605 (19 Haziran 1340), ss.108-109; "İctihâd ve Taqlid" başlıklı tefrikalar için bkz. *İslâm* 1:4 (13 Mart 1330), ss.105-107; 1:5 (27 Mart 1330), ss.133-138; 1:7 (24 Nisan 1330), ss.194-197.

Tevhîd-i Efkâr refikimizde okunmuştur:

Konya'dan mevşûku'l-kelim muhterem bir zât ma'tba'amıza yazıyor: Muqaddemen hâfız yetiştirmek üzere Konya'da te'sis edilmiş olan Dârü'l-Huffâz, Ma'ârif Vekâleti'niñ emriyle sedd edilmiş, bunuñ üzerine hâfızlar câmi'-i şerîfde hıfz-ı Qur'an dersine başlamışlardı. Bunu haber alan ma'ârif müfettişi ders eşnâsında câmi'e giderek hâfızların hâkîkaten hıfz-ı Qur'an dersine devâm etmekte olduklarını görmüş ve bunuñ üzerine hâfızları cürm-i meşhûd hâlinde yakaladığını mübeyyin bir rapor kaleme alıp mâ-fevkine taqdim etmişdir.

Hıfza çalışanları cürm-i meşhûd hâlinde yakalayan -sâbıkan polis müfettişi olması muhtemel- ma'ârif müfettişi bu gayretine mükâfâten bir derece terfî edilmedi mi 'acebâ?

Laik bir hükümet te'sis etdiğimizizi iddi'â eylediğimize ve laikliğin ise kimseniñ vicdânına, dîn ü imânına karışmamak demek olduğunu söylediğimize nazaran, Konya'daki ma'ârif müfettişiniñ câmi'de hıfz-ı Qur'an'a çalışanları ne hâkla yakaladığını ve ne şalâhiyetle talebeniñ cürm-i meşhûd hâlinde hıfz-ı Qur'an eylediklerini mübeyyin rapor kaleme alarak mâ-fevkine taqdim eylediğini sormağa hâkımız yok mu?

Ba'zı âşâr-ı va'tan-perverâneyi okuyanlara karşı devr-i istibdâdda böyle cürm-i meşhûd hâlinde yine jurnaller verilir ve o jurnallere Sulţân Hamîd tarafından ihsânlarla muqâbele edilirdi. O eski jurnalcilik uşulünü aındıran bu hâdişe karşısında laik Ma'ârif Vekili'niñ ne yaptığını, ma'ârif müdürini tecziye edip etmediğini sormağa hâkımız yok mu?³³

Kemaleddin Efendi sorguya çekildiğinde *Sebilürreşâd*'da okuduğu bu haberin de üzüntüsünü arttırdığını ve kendisini söz konusu şiiri yazmaya sevkettiğini söylemiştir.

Kemaleddin Efendi'nin Yazdığı Gazelle İlgili Sorgusu ve Mahkeme-deki İfadeleri

Şark İstiklal Mahkemesi savcısı Ahmed Süreyya Bey, Kemaleddin Efendi'yi 12 Ağustos 1926 Perşembe günü sorgulamıştır. 19 sayfalık sorgu metninin gazelle ilgili kısmı şöyledir:

Evrâk meyânında mevcûd 11 Kânûn-ı Evvel [1340 /11 Aralık 1924] târîhli mektûbundaki şi'ir aqsâmı kendisine okundukda bunuñ ne için ve ne hiss ü kanâ'atle yazıldığı su'al olundu.

³³ Bkz. "Câmi'de Hıfz-ı Qur'an Mücrimleri," *Sebilürreşâd* 24:603 (5 Haziran 1340), s.80.

[Kemaleddin Efendi:] - Bunlar hücre-i iştigâlimde yazılmış. Ne propaganda âleti yapılmış ve ne de i'ân edilmiştir. Bunun da iki sebebi vardır:

1) Merhûm Dârü'l-Fünûn emîni Seyyid Bey Meclis-i Millî'de hilâfet bahşi olurken cum'a namâzının bir şartını bedâhete karşı inkâr edip bütün 'ulemâyı ve a'zâ-yı kirâmı techil ü igfâl etmiş ve mu'ahharen daği *Sebilürreşâd* gazetesiniñ bir nüshasında 'Hocalar hadîş-i şerif bilmezler!' demişdi. Hasbe'l-meslek, hilâf-ı haqîkat olan bu acı sözden pek çok müte'eşşir olmuş ve muğâbelede bulunup da cehlini meydâna koymak için birkaç def'a kalemi ele alarak hazırlanmış, faqat zamânın nezâketi ile kiyâset ve siyâset bu mişillü şey'e müsâ'id olmadığından muğâbeleden vazgeçip teessürâtımı ta'dil için böyle bir şey yazmış ve kimseye de okumamışım.

2) Yine *Sebilürreşâd* gazetesiniñ mu'ayyen bir nüshasında "Konya ma'ârif müdürü fülân câmi'de hocalar Qur'ân okurken polis vâsıtasiyle cürm-i meşhûd hâlinde yakalatdı." diye bir söz vardı. Bi't-tab' bu da teessürâtımı tezyîd etmişdi. Ma'a-hâzâ bunda daği yine bir hikmet-i hükümet olduğu ilâve edilerek vuqu'a gelen şu mü'essif hâliniñ sebebini daği bizim gibi zâhir-bînler değil, belki 'ârifler bilir diye bir hüsn-i te'vile rabt edilmiş.

- İfade-i me'hûze ve mazbûtañız doğru ve güzel yazılmış ise kırâ'at etdikden sonra her şahîfesini imzâ ediniz.

- Okudum, doğrudur, imzâ ederim. 12 Ağustos 1926.³⁴

Kemaleddin Efendi ve çocukları 4 Eylül 1926 Cumartesi günü mahkemeye çıkarılırlar. Kemaleddin Efendi'ye hazırlanan dava dosyası üzerinden sorular sorulur. Sıra söz konusu şiire gelince, heyetten biri şiiri okur, bunun kendisine ait olup olmadığını sorar. Kemaleddin Efendi kendisine ait olduğunu beyan eder. Bunun üzerine savunmada Kuvâ-yı Milliye lehine söyledikleriyle bu şiirin çelişki oluşturduğunu ona hatırlatırlar. Kemaleddin Efendi bu şiir meselesinden önce Kuvâ-yı Milliye için mevlid okuttuğunu, bu hareket lehine dualar ettiğini ve fetvalar verdiğini, bunları çeşitli yazılarla da ilgili yerlere bildirdiğini belirtir. Mahkemenin sorusuna cevaben yukarıda ayrıntılı bir şekilde bilgi verdiğimiz Seyyid Bey konusunu anlatır. Kendisine yine bu şiirinden hareketle hilafete ve inkılaplara nasıl baktığı sorulur. O da hilafetin "lafz-ı bî-ma'nâ" olduğunu, buna dair konuşmalar da yaptığını

³⁴ Sark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0018, IM_T12_K067_D610-1_G005_0019.

söyler. Sözü yine Seyyid Bey konusuna getirerek onun Cuma'nın şartlarını inkar edip çarpıtmasının kendisini üzdüğünü, yoksa Cumhuriyet'in İslami esaslara en uygun yönetim biçimi olduğunu ifade eder. Bunun üzerine kendisine "pâdişahların şer'an ma'nâsız olarak taşıdıkları hilâfet 'ünvân ve şıfatının ref edilmesinden neden müte'essir olduğu" sorusu yöneltilir. Kemaleddin Efendi bundan müteessir olmadığını, yalnızca Cuma meselesine taktığını tekrarlar. Şiiri herhangi bir yerde yayımlamadığını, kimseye okumadığını, sadece aile mektubuna yazdığını vurgular. Mahkeme heyeti tarafından bu defa Kemaleddin Efendi'ye "hilâfet medlül-ı esâsının lağvına kı'nî olduğu hâlde manzûmesinde hilâfetiñ ilgâsından neden müte'essir olduğu ve şer'atın ilgâsını ne hakla iddî'â ettiği" itirazında bulunulur; ona "şer'at ilgâ edilse idi medâr-ı ma'îşeti olan müftiligi nasıl muhâfaza edebileceği" sorulur; sonra da çocuklarının fikrini zehirlerken toplumdan ve yediği ekmekten nasıl utanmadığı yüzüne vurularak azarlanır. Kemaleddin Efendi bu sözleri karşılıksız bırakır. Sorgulama ve savunma böylece tamamlanır.

Bu kısmın resmî zabıtlardaki okunuşu şöyledir:

... 11 Kânûn-ı Evvel 340 [11 Aralık 1924] târihli mektûbdaki manzûme kendisi tarafından yazıldığını söylemesi üzerine biraz evvelki te'mînâtıyla nasıl te'lif edeceği su'âl olundukda Dârü'l-Fünûn emîni Seyyid Bey'in Meclis-i Millî'de hilâfet mevzû'-ı bahş iken 'Cum'a şartında izn-i 'âm yokdur, izn-i imâm vardır' dediğini,³⁵ bunu 'aksi câhil hocaların sû-i niyetine isnâd ettiğini ve Meclis'de bunuñ böyle olmadığını birçokları bildiği hâlde i'tirâz olmadığından şahşî bir iğbirâr taht-ı te'şirinde yazdığını, ta'mim etmediğini, yalnız 'â'ile mektûbu olan bu mektûba derc ile iktifâ ettiğini, hattâ Meclis Riyâseti'ne ve Seyyid Bey'e de açık yazmakta bir mahzûr görmediği hâlde korkduğundan şarf-ı nazar ettiğini söylemekle, hilâfetiñ ahkâm-ı kânûniyye-i hâzıra ile nasıl telâkkî edildiği su'âl olundukda, hilâfetiñ lafz-ı bî-ma'nâ olduğuna dâ'ir hitâbeler de yaptığını, bu mes'elede Seyyid Bey'in Cum'a'nın şartınıñ altı olduğunu inkâr etmesine müte'essir olduğunu ve Cumhûriyet şekl-i hükûmeti esâsât-ı İslâmiyye'ye çok muvâfık olduğunu beyân eylemesi üzerine pâdişahların şer'an ma'nâsız olarak taşıdıkları hilâfet 'ünvân ve şıfatının ref edilmesinden neden müte'essir olduğu su'âl olundukda, bundan müte'essir olmadığını, yalnız Cum'a mes'elesine müte'essir olduğunu ve hilâfet medlül-ı esâsının lağvına kı'nî olduğu hâlde

³⁵ Zabıtta görüldüğü üzere "izn-i 'âm yokdur, izn-i imâm vardır" cümlesi yazılmışsa da kanaatimizce zabıt yanlış tutulmuştur. Zira etraflıca ele aldığımız üzere Seyyid Bey bahsi geçen konuşmasında "izn-i imâm degil, izn-i 'âm esâsdır" görüşünü savunmuştur.

manzūmesinde hīlāfetiñ ilgāsından neden müte'eşşir olduğu ve şerī'atın ilgāsını ne haqla iddi'ā etdiği su'āl olundukda ve şerī'at ilgā edilse idi medār-ı ma'īşeti olan müftülüğü nasıl muhāfaza edebileceği ve nasıl cem'iyetden ve yediği ekmekten utanmayarak çocuklarının fikrini tesmīm etdiği haqqında irād edilen su'āle karşı sükūt ile muhābelede bulundu.³⁶

Savunma tamamlanır, müzakereler yapılır ve mahkeme davayı sonuçlandırır. Buna göre, "Hānelerinde hīlāfet ve şerī'atin ilgāsı ve [şapka] iksāsı gibi teceddūd 'aleyhine eş'ār ve mekātīb ve sā'ire zuhūr etmekle maznūn ve mevķūf El'aziz merkez müftüsü Kemāleddin Efendi ve maħdūmları"ndan Ömer Naīmî'nin örfi idarenin devamı müddetince "idāre-i 'örfiyye mıntıkaşı dāhiline ikāmetleri" uygun bulunmaz;³⁷ Kemaleddin Efendi El'aziz'e at sırtında 15-16 gün mesafede bulunan Samsun'a sürülür, Ömer Naīmî ise Ankara Hukuk Mektebi'ndeki eğitimi aksamasın diye Ankara'da ikametle cezalandırılır, Abdülhamid beraat eder. El'aziz'de o hafta göreve başlayan vali Cemal Bey'in [Bardakçı] (ö.1981) ilk işi Kemaleddin Efendi'yi müftülükten azletmek olur. Kemaleddin Efendi bir buçuk yıllık sürgünden sonra El'aziz'e döner, ama resmî vazife alamaz. Yüksek mertebeli memur olmasına ve emekliliği için esas alınan hizmet süresi 32 seneye yaklaşmasına rağmen herhangi bir sebep belirtilmeksizin düşük kademe ile emekli edilir. Çok geçmeden mesane kanserine yakalanır ve 2 Şubat 1936'da El'aziz'de vefat eder.³⁸

Gazelin Açıklaması

Kemaleddin Efendi naziresini tabii olarak Hersekli Arif Hikmet ve Mualim Naci'nin gazelleriyle aynı vezinde yazmıştır. Şiirin vezni *mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün (fa'lün)*'dür. Kemaleddin Efendi'nin mecmuasında bu şiir onun dest-i hattıyla "Ārif Hikmet Bey'iñ Ğazeline Zamānımızdaki Ahvāle Muvāfiķ Bir Şüretde Yazdığım Bir Nazīredir" başlığıyla yer almaktadır.³⁹ Mecmua ile mektup arasında nüsha farkı bulunmamaktadır.

1. *Ḳalem vekāyi'-i devrāna tercümān olalı*

Şahā'if üstüne āverde-i beyān olalı

2. *Buñna mümāşil olan hādışātı sanmam ki*

Geçirmiş ola sicille cihān cihān olalı

³⁶ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0004.

³⁷ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no. IM_T12_K067_D610-1_G001_0006.

³⁸ Karataş, "Harput Ulemāsından Müderris-Müftü Mehmed Kemāleddin Efendi," ss.73-75.

³⁹ *Mecmū'a*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, no.38182, vr. no. yok.

[*Kalem dünya hadiselerine tercüman olup yaşananları sayfalara kaydettiği günden beri buna benzer vak'aları deftere geçirdiğini sanmıyorum.*]

Birbirine bağlı bu iki beyit Kemaleddin Efendi'nin yukarıda sıraladığımız hadiseler karşısındaki hayretini ifade etmektedir. Bazı rivayetlere göre ilk yaratılan nesnelere biri kalemdir. Hz. Peygamber'in "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي" (Allah önce benim nurumu yaratmıştır) ve "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ" (Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır)⁴⁰ şeklindeki hadislerinin yanısıra kaynaklarda "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ" (Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir) hadisi de bulunmaktadır.⁴¹ Allah Teala yaratmayı murad ettiği ne varsa yarattıktan sonra kalemi olacaklara şahit tutmuş ve ona yazmasını emretmiştir. Kalem "Ne yazayım?" deyince de Allah, "Olanları ve olacakları!" buyurmuştur.⁴² Bu sebeple kalem dünya yaratıldığından beri olan her şeyi yazmış ve yazmaktadır. Kemaleddin Efendi'ye göre büyük küçük, gizli aşık ne varsa hepsine tanıklık eden kalem bu devirde yaşananların benzeri hadiselerle denk gelmemiştir.

3. Evet tebeddül ederdi hükümet-i İslâm

Ṭaraf ṭaraf ḥulefâ sevreti 'ayân olalı

4. Faakat ḥilâfeti hem de şerî'ati ilgâ

Eden de var mıydı ḥukkâm ḥükümran olalı

[*Halifelerin şiddeti ve kahredici gücü her yönden aşık olsaydı evet, İslam hükümeti değişebilirdi. Fakat hâkimlerin hüküm sürdükleri zamandan bugüne kadar kim hilafeti hatta şeriatı kaldırmaya cüret edebildi?*]

Kemaleddin Efendi meşrutî bir hükümlerlik taraftarıdır. Oğlu Abdülhamid'e gönderdiği 28 Aralık 1924 tarihli mektubunda Cumhuriyet'i idare eden Halk Fırkası hükümetinin icraatını tenkit ederken "Artık kânûn ve 'adâlet hani? Yaşasın Meşrûtiyet!" demektedir.⁴³ Binaenaleyh, halifenin gölgesindeki idareciler memleketi adaletle yönetemiyorlarsa, zulüm ve şiddet her tarafta yaygın hâle gelmişse hâkimler heyetinin belli bir kontrol sistemine bağlı olarak onları görevden alıp yeni bir İslam hükümetini tayin

⁴⁰ El-'Aclunî, *Keşfu'l-Ḥafâ'*, tah. Aḥmed Kālâş (Beyrut: Dâru İḥyâ'it-Turâsî'l-İslâmî, 1351), c.1, s.263 (no.822); ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, tah. Şu'ayb el-Arnâ'ut (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1982), c.10, ss.669-670.

⁴¹ Et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr: Sunenu't-Tirmizî*, tah. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), c.4, s.29 (no.2155); el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Mustedrek 'alâ's-Şaḥîḥayn, K. Tefsîr, B. Tefsîru Süreti Ḥâ-Mîm el-Câsiye* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997), c.2, s.533 (no.3750).

⁴² İbn 'Asâkir, *Târîḫu Medîneti Dimeşek*, haz. Muḥibbuddîn Ebû Sa'îd 'Umer b. Ğarâme el-'Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), c. 56, s.208; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil fi Ḍu'afâ'ir-Ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), c.6, s.2273.

⁴³ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0003, IM_T12_K067_D610-1_G015_0004.

etmesini makul bulmaktadır. Fakat şiddete meyyal bir hükûmeti devirmek bahanesiyle hilafet kurumunu topyekûn kaldırmak, hele İslam coğrafyasında şeriatî hükümsüz bırakmak olacak iş değildir!

Sorgu esnasında kendisine “Yaşasın Meşrûtiyet!” cümlesini niçin yazdığı sorulduğunda Cumhuriyet’in Meşrutiyet’ten doğduğunu, Meşrutiyet sevilirse Cumhuriyet’in gayet tabii sevileceğini söylemiştir. Savcının üsteleyerek “Cumhûriyet devrinde Cumhûriyet Hükûmeti müftüsü olduğunuz hâlde mektûbuñuzda ‘Yaşasın Meşrûtiyet!’ diyorsunuz. Bundaki maķşad nedir?” diye sorması üzerine tekrar “Cumhûriyet Meşrûtiyet’den tevellüd etmiştir. Onuñ için böyle söyledim” demiş ve “Biz Cumhûriyet’iñ esâsâtını, ‘umdelerini yeñi öğreniyoruz. Meşrûtiyet haķķındaki ma’lûmâtımız daha kadîmdir” cümlelerini ilave etmiştir.⁴⁴ Her ne kadar sorgu ve mahkeme şartları altında halifeliği manasız bir kelime addettiğine dair konuşmalar yaptığını söylemişse de onun esas fikri halifelik’in Müslümanların birliğinin temeli olduğudur. O temel yıkılırsa ittihad bozulur ve ümmet darmadağın olur. Zaten halifeliği savunmadığı, Cumhuriyetçi olduğu iddiası mahkeme heyetini ikna etmemiştir.

5. Cinâyet ‘add edilirmiş tilâvet-i Kur’ân

Bu ülkede bu olur muydu müselmân olalı

[Kur’an okumak meĝer adam öldürmek gibi ağır suç sayılıyormuş. Bu ülke İslam toprağı olduğundan bu yana böyle bir şeye şahit olunmuş muydu?]

İkinci mısra “Bu memlekette bir tane Müslüman olsaydı böyle şeyler olabilir miydi?” şeklinde de anlaşılmaya müsâittir. Kemaleddin Efendi bu beyitte *Sebîlürreşâd* gazetesinin Konya’da bir camide hafızlık yapan talebelerin tilâvet esnasında “suçüstü” yakalanmalarıyla ilgili yayımladığı yukarıda bahsettiğimiz habere atıfta bulunmuş ve öfkeyle karışık üzüntüsünü açığa vurmıştır.

Esasen bu tarz hassas zamanlarda insanlar otoriteye çoğunlukla ya itaat eder yahut derin bir sükût içerisinde devrin geçmesini beklerler. Kemaleddin Efendi her gün duyduğu ve okuduğu yeni haberlerle dehşete kapılırken başta Meclis’teki ulema takımı olmak üzere kimsenin kılını kıpırdatmamasına içerlemiş, “Bu memlekette bir hakiki Müslüman olsa bunlar olur muydu?” diyerek -velev yalnızca aile mektubunda olsun- sesini yükseltebilmiştir. Şark İstiklal Mahkemesi savcısının Abdülhamid’in ifadesini alırken “Pe-

⁴⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0011.

deriñizle ve efrād-ı ‘ā’ileñizle bir arada bulunduğunuz zamān siyāsī mübāhaşāt ve münākaşāt yapar mı idiñiz?”, “İdāre-i hāzıradan, teceddüd ve inqılāb-ı ahır māhiyet ve netā’icinden münākaşalarıñız, mübāhaşeleriñiz olmaz mı idi?” şeklindeki ısrarlı sorularıyla evde neler konuştuklarını bile merak etmesi,⁴⁵ neredeyse fısıldeşmanın da suç sayıldığı bir zaman diliminde yazılan bu şiirin -nereye yazılırsa yazılsın- bir karşı çıkış örneği olduğu kanaatindeyiz. Ancak, yüzlerce insanı alencele yapılan sorgulamalardan sonra tereddütsüz idama mahkum edip hemen karar gecesi astıran bir mahkemenin huzurunda Kemaleddin Efendi de pek çok zanlı gibi “hasbe’l-beşeriyye” (insanlık hâli icâbı) korkmuş, istikbal endişesine kapılmış, yazdıklarının arkasında duramamış, pişmanlık duygusu içinde şu şekilde af dilemiştir:

...Bendeñiziñ ve ‘aşrî bir ‘irfān ocağınınñ şu’le-i irfānı olan maḥdüm-ı bendeleriñ lutfen ve ‘ināyeten berā’eti hakkında bir karar-ı ‘ādilāne itihāzına müsā’ade ve ‘ināyet buyurulmasını ile’l-ebed beķāsından emīn bulunduğumuz hükümet-i mübeccele-i Cumhūriyye nāmına şiddetle niyāz ve istirhām eylerim.⁴⁶

6. Sezādır etse te’essüf cihān Kemāleddīn

Şu hāli görmedi zīrā zamān zamān olalı

[Kemaleddin! Bütün dünya üzülse yeridir! Çünkü zaman zaman olalı şu hāli görmedi.]

Kemaleddin Efendi üzüntüsüne bütün mahlukatı da ortak etmekte ve zamanın yaratıldığından beri böyle bir hāle şahit olmadığını belirtmektedir. Beyitte mübalağaya gidilmiştir. Şair, dünyanın ilk insandan bu yana iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın, güçlü ile zayıfın sahnesi olduğunu bilmektedir. Hak ve hakikatin tarih boyunca önce mazlumların ve güçsüzlerin elinde yükseldiğinin, bu sebeple bütün semavi kitaplarda inananlara daima sabır tavsiye edildiğinin farkındadır. Beyitte, yaşanan tecrübenin bir kişinin omuzuna ağır geldiği vurgulanmak istenmiş, hadiselerin şiddetinin bütün dünyayı -yahut hiç olmazsa İslam dünyasını- ilgilendirdiğine işaret edilmiştir.

⁴⁵ Abdülhamid Efendi bu sorulara “Hayır! Yapmazdık”, “Olmaz idi. ‘Adetimiz degildir. Siyasetle iştiğālimiz ve ülfetimiz yokdur” cevaplarını vermiştir. Bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0035.

⁴⁶ Bu cümle Kemaleddin Efendi’nin mahkemeye sunduğu yazılı savunmasında geçmektedir. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0011.

7. Bunuñ da hikmetini ‘arîf olmayan bilmez

Cihân cemâl ü celâl nûruna mekân olalı

[*Dünya Allah’ın cemal ve celal nuruna mekan olduğundan beri bu hadiselerin hikmetini yalnız arifler bilmıştır.*]

Tasavvuf düşüncesinin temel kaidelerinden biri Allah’ın zâtı, esmâsı ve sıfâtıyla bütün yarattıklarına her an, her yerde tecelli etmesidir. *Cemâl* ve *celâl* O’nun muhtelif sıfatlarından ikisidir. İlki lütuf, merhamet ve güzelliğini, ikincisi ise azametini, kahredici hiddetini ve ululuğunu ifade eder. O, kâh *cemâliyle* tecelli ettiği yeri, kişiyi yahut cemiyeti rahata erdirir, ferahlatır; kâh *celâliyle* ıztıraba sevkeder, daraltır, bunaltır, çaresiz bırakır. O dilediğini dilediği gibi yapar,⁴⁷ kimse O’na hesap sormaz,⁴⁸ O’nun hikmetinden de sual olunamaz. Ancak türlü imtihanları geçip, manevi mesafeleri aştıktan sonra eşyanın hakikatine vakıf olanlar, tevhidi bizzat idrak eder, O’nun tecellilerinin barındırdığı hikmetleri görürler, tanırlar, anırlar. O’nun istisnasız her şeyi bilerek ve yerli yerince yaptığını kavrar, bazı esrarına muttali olurlar, Rabbani tecelliyatı müşâhede ederler. Tasavvuf dilinde bu zevata arif/insan-ı kâmil denir. Bu kişiler için *cemâl* sıfatının tecellisi olan lütuf da *celâlin* tecellisi kahır da Kemâleddin Efendi’nin ikinci mısradaki vurguladığı *nûra* tekabül etmektedir.⁴⁹

Kemâleddin Efendi bu beyitte yukarıdaki tasavvufi düşünceyi dillendirirken yanında beytin ilk mısraındaki ‘arîf ve hikmet kelimelerini yan yana kullanarak da şiirini tanzir ettiği Arif Hikmet Bey’e telmihte bulunmuştur.⁵⁰ Sorgudaki ifadesinde ise beyitteki *hikmeti hikmet-i hükümete* hamletmiş, kendisi gibi sadece zahiri görüp feveran edenlerin değil, perde arkasına da vakıf olan ariflerin hükümetin icraatlarındaki esas maksadı bildiklerini belirterek şiirini “hüsn-i te’vîl” ile izah etmeye çalışmıştır.

⁴⁷ 14/İbrâhîm:27.

⁴⁸ 21/el-Enbiyâ:23.

⁴⁹ Tasavvuf edebiyatında bu husus pek çok mutasavvif şair tarafından nazmen dile getirilmiştir. Eşrefoğlu Rûmî’nin (ö.1470) “Gelse celâlınden cefâ yâhud cemâlinden vefâ / İksi de cânâ safâ, senden hem o hoş hem bu hoş” beyti, İbrâhim Tennûrî’nin (ö.1482) “Hoşdur bana senden gelen / Ya hil’at u yâhud kefen / Ya taze gül yâhud diken / Kahrın da hoş lutfun da hoş” mısraları, Niyâzî-i Mısrî’nin (ö.1694) “...olur peydâ” redifli tevhidi buna örnek verilebilir. İlgili kısımlar için bkz. *Eşrefoğlu Rûmî Divânı*, haz. Mustafa Güneş (Ankara, 2000), s.220; Ahmed Remzî Dede, *Bergüzâr* (Kastamonu: Vilâyet Matba’ası, 1329/1913), s.36; Kenan Erdoğan, *Niyâzi-i Mısrî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), ss.4-6.

⁵⁰ Arif Hikmet Bey de şiirinin “Kalem haқиқat-i i’câza tercümân olalı” şeklindeki son mısraında şiirin yayımlandığı *Tercümân-ı Haқиқat* gazetesine işaret etmiştir.

Sonuç

Atatürk'e suikast teşebbüsünü takip eden günlerde Diyarbekir Sansür Memurluğu'ndaki görevlinin Ankara'dan gönderilen bir mektuptaki "Avcı'nın yerine keklik gelmedi..." cümlesini şifreli bir ibare zannederek durumu Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmesi, Vekâlet'in de Ankara İstiklal Mahkemesi'ne haber vermesiyle başlayan hâdiseler zinciri umulmadık mecralara kaymış; Harput'ta asırlarca dinî ilimlerin menbaı olan ve büyük bir saygıyla anılan Efendigil/Müftügil ailesinin nüfuzunun kırılması, aile ferdlerinin doğup büyüdüğü topraklardan uzaklaştırılmaları, bazı mallarına el konulması, aile reisi El'aziz Merkez Müftüsü Kemaleddin Efendi'nin vazifesine son verilmesi, sıkıyönetim müddetince devam eden Samsun'daki mecburi ikametinden sonra da düşük kademeli memur seviyesinden emekli yapılması, içine kapanıp etraftan kendisini tecrid etmesi ile neticelenmiştir. Kemaleddin Efendi'nin başına gelen bu musibetin sebeplerinden en mühimi hilafet ve şeriatin kaldırılması başta olmak üzere hükûmetin bazı icraatlarına dair üzüntüsünü dile getirdiği "olalı" redifli gazelidir. Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmasında her ne kadar yazdıklarının inkılaplarla alakasının bulunmadığını, halifelîğin artık anlamını yitirdiğini söylese de mahkeme heyetini samimiyetine ve Cumhuriyet-perverliğine inandıramamıştır. Ancak şiirin herhangi bir yerde yayımlanmamış olması, sadece aile fertlerinden birine gönderilen mektupta yer alması münasebetiyle hapis ve idam gibi daha ağır cezalar almaktan kurtulmuştur.

KAYNAKÇA

- el-'Aclünî, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Muḥammed. *Keşfu'l-Ḥafâ' ve Muzîlu'l-İlbâs 'ammâ İštehere mine'l-Eḥâdîş 'alâ Elsineti'n-Nâs*. Tah. Aḥmed Ḳalâş. 2 cilt. Beyrut: Dâru İḥyâ'it-Turâşî'l-İslâmî, 1351.
- Aḥmed Remzî. *Bergüzâr*. Kastamonu: Vilâyet Maṭba'ası, 1329/1913.
- Arslan, Hüseyin. "Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği," *Dinî Araştırmalar* 37 (2010), ss.45-62.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Eski Şiirin Rüzgârıyla*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1962.
- "Câmi'de Hıfz-ı Kur'ân Mücrimleri," *Sebilürreşâd* 24:603 (5 Haziran 1340), s.80.
- Erdem, Sami. "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)," *Divân: İlmî Araştırmalar* 2 (1996), ss.119-146.
- , "Seyyid Bey," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.32, ss.54-56.
- , "Seyyid Bey'in İslâm Hukuku Sahasındaki Çalışmalarının Değeri." Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993.
- , "Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Teorik Tartışmalar ve Adliye Vekili Seyyid Bey'in Katkısı." Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1995).

- Erdoğan, Kenan. *Niyâzi-i Mısırî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Eskicioğlu, Osman. "Seyyid Bey'in Hilafet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler," Osman Karadeniz, A. Bülent Baloğlu ve A. Bülent Ünal (ed.), *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999) içinde, ss.67-74.
- Eşit, Yusuf. "Seyyid Bey'in Hilafete Dair Görüşlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi," *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu ASOS Congress Bildiri Kitabı* (Elazığ: Asos Yayınları, 2016) içinde, ss.1286-1296.
- Güneş, Mustafa (ed.). *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*. Ankara, 2000.
- el-Ĥâkim en-Nisâbü'rî. *el-Mustedrek 'alâ's-Şaĥîĥayn*. 5 cilt. Kahire: Dâru'l-Ĥaremeyn, 1997.
- Hersekli 'Ârif Ĥikmet. [Gazel]. *Tercümân-ı Ĥaĥîĥat* (13 Rebî'ü'l-âĥir 1300/1 Şubat 1883). -----, *Dîvân*. nşr. İbnülemin Maĥmûd Kemâl. İstanbul: Maĥba'a-i 'Âmire, 1334.
- İbn 'Adiyy, Ebû Aĥmed 'Abdullâh b. 'Adiyy el-Curcânî. *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Ĥâsim Şikâtuddîn 'Alî b. Ĥâsen b. Hibetullâh. *Târîĥu Medîneti Dimeşk*. Tah. Muĥibbuddîn Ebû Sa'îd 'Umer b. Ġarâme el-'Amrî. 80 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Karataş, Ahmet. "Harpüt Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2015), ss.29-126.
- , "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016), ss.71-135.
- Mecmû'a*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, no.38182.
- Mehmed Seyyid Bey. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'niñ 3 Mart 1340 Tarihinde Mün'âkid İkinci İctimâ'ında Ĥilâfetiñ Mâhiyet-i Şer'iyyesi Ĥaĥkında 'Adliye Vekili Seyyid Bey Tarafından İrâd Olunan Nuĥk*. Ankara: TBMM Yayınları, 1340.
- Mu'allim Nâci. *Mu'allim*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Maĥba'ası, 1303.
- , *Yazmış Bulundum*. İstanbul: Mihrân Maĥba'ası, 1301.
- "Te'yide Muĥtâc Rivâyetler," *Sebîlürreşâd* 24:605 (19 Haziran 1340), ss.108-109.
- et-Tirmizî, Ebû 'İsâ Muĥammed b. 'İsâ b. Şevre. *el-Câmi'u'l-Kebîr: Sunenu't-Tirmizî*. Tah. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1998.
- ez-Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muĥammed b. Aĥmed b. 'Uşmân. *Siyeru 'Alâmi'n-Nubelâ'*. Tah. Şu'ayb el-Arnâ'ût. 23 cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1982.

Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi Belgeleri:

- Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0004.
- Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0006.
- Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0007.
- Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0013.
- Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0011.
- Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0018.

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0019.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0035.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0001.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0005.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0004.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G010_0006.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G013_0004.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0004.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0005.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G029_0001.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G029_0002.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G033_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0002.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0004.
Belge no.IM_T12_K083_D804-1_G009_0019.
Belge no.IM_T12_K083_D804-2_G028_0044.
Belge no.IM_T12_K083_D804-2_G028_0045.
Belge no.IM_T12_K091_D830_G014_0005.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0008.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0009.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0010.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0011.

جامعه حفظ قرآن مجرملری !

~~~~~

توحید افکار رفیق مزده او قومشدر :

قونیه دن موثوق الکلم محترم برذات مطبعه مزه یازیور :

« مقدما، حافظ یتشدرمک اوزره (قونیه) ده تأسیس ایدلش اولان (دارالحفاظ) معارف وکالتنک امریله سد ایدلش ، بونک اوزرینه حافظلر جامع شریفده حفظ قرآن درسنه باشلامشدری . بونی خبر آلان معارف مفتشی ، درس اناسنده جامعه کیده رک حافظلرک حقیقه حفظ قرآن درسنه دوام اتمکده اولدقلمی کورمش و بونک اوزرینه حافظلری « جرم مشهود » حالنده یا قه لادیغنی مبین براپور قلمه آلوب مافوقنه تقدیم ایتشدر . »

حفظه چالیشانلری جرم مشهود حالنده یا قالا یان - سابقا پولیس مفتشی اولماسی محتمل - معارف مفتشی بوغیرنه مکافاة بدرجه ترفیع ایدلمه دیمی عجا ؟

(لایبق) بر حکومت تأسیس ایتدی کمزی ادعا ایله دیکمزه و (لایبق) لنگ ایسه کیمسه نک وجداننه، دین و ایماننه قاریشماقی دیمک اولدیغنی سویله دیکمزه نظراً (قونیه) ده کی معارف مفتشنک جامعه حفظ قرآنه چالیشانلری نه حقله یا قالا دیغنی و نه صلاحیتله طلبه نک « جرم مشهود » حالنده حفظ قرآن ایله دکلمی مبین راپور قلمه آلهرق مافوقنه تقدیم ایله دیکنی صورمه حقمز یوقی ؟

بعض آثار و طنپورانه یی او قویانلره قارشى دور استبداده بویله جرم مشهود حالنده ینه ژورناللر ویریلیر و او ژورناللره سلطان حمید طرفندن احسانلره مقابله ایدیلیردی . او اسکی ژورنالجیلق اصولنی آکدیران بو حادنه قارشوسنده (لایبق) معارف وکیلنک نه یایدیغنی ، معارف مدیرنی تجزیه ایدوب اتمه دیکنی صورمه حقمز یوقی ؟

Sebilürreşad'ın 603. sayısında (5 Haziran 1340/1924) yer alan cami baskını haberi.

Kemaleddin Efendi'nin makalemizin konusu olan gazelinin bulunduğu mektubunun ilgili sayfası.

